

KEMÉNY G. GÁBOR:

**TÁRSADALOM ÉS NEMZETISÉG A SZABADSÁGHARC
HADI LAPJAIBAN**

Hadtörténelmi Intézet, Budapest, 1957.

Az 1848. évi hadi lapok történetével és társadalmi szerepével önálló mű vagy hosszabb tanulmány eddig még nem foglalkozott. E régóta fennálló hiányt pótolta most a Hadtörténelmi Intézet Kemény G. Gábor „Társadalom és nemzetiség a szabadságharc hadi lapjaiban” című könyvének kiadásával.

E munka megjelenésével a magyar sajtó történetének teljes tudományos feldolgozása egy lépéssel előbbre jutott.

A szerző új könyve értékes történelmi olvasmány mindenki számára, de különösen azok számára, akik közvetlen közlelől kívánják megismerni az 1848—49-es magyar szabadságharc szereplőit és népi résztvevőit úgy, ahogyan őket a több, mint száz év előtti hadi lapok szerkesztői és munkatársai látták.

A könyv lapjain az egykori élet elevenedik meg. A szerző — amikor sorra élénk vonultatja a szabadságharc csatáit elevenen kísérő hadi lapok sorsát: keletkezését, fejlődését, megszűnését — ugyanakkor a hadi lapok cikkanyaga alapján széleskörűen elemzi a kor társadalmi mozgalmait és az 1848—49-es magyar szabadságharc halhatatlan hősei: Bem, Petőfi, Gábor Áron, Gál Sándor, Mack József és mások kapcsolatát a szabadságküzdelmét vivó magyar társadalom időben legtovább élő sajtótermékeivel.

*

A szerző könyvének első oldalain az 1849. évi hadi lapok: Honvéd, Brassói Lap, Székely Hirmondó, Hadi Lap (a Hadi Lap melléklete a Csíkszeredában megjelent „Csíki Gyutacs”), Komáromi Értesítő, Komáromi Lapok megjelenése körülményeit taglalja, bemutatva a hadi lapok szerkesztőit, akik Ocsvai Ferencen, a Honvéd szerkesztőjén kívül azelőtt soha nem szerkesztettek lapot. A hadi lapok munkatársainak többsége

is akkor vett először tollat a kezébe, amikor vidékükön az új hírlapok megjelentek.

A hadi lapok szerkesztői rendkívül nehéz helyzetben voltak. Sajtót, munkatársi gárdát, olvasótábort kellett teremteniök, és biztosítaniok kellett a hírlapok rendszeres megjelenését is, mert ehhez az adott viszonyok között a kormánytól sem kaphattak hathatós támogatást, mivel ezek a hírlapok nem a kormány és az országgyűlés változó székhelyein, Pesten, Debrecenben vagy Szegeden láttak napvilágot, hanem a hadműveleti központokban: Kolozsvárt, Brassón, a Székelyföldön és Komáromban.

A baloldali sajtóhoz sorolható 1849. évi hadi lapok nem kimondottan katonai sajtó, még kevésbé katonai szaksajtó. A „Honvéd” fogalom ezidőtájt a szabadságharcát vívó ország egész hadrakelt népét jelenti, a „hadi sajtó” a nemzeti függetlenségért és népi szabadságért folyó küzdelem résztvevőinek íródik. A hadi lapok munkatársai így nemcsak hadi dolgokról, hadi eseményekről cikkeznek, hanem hozzászólnak az ország népének sorsát eldöntő kérdésekhez is, melynek eredményeként nem egy fontos ügy rendezését célzó kormányrendelet született. A hadi lapok támogatták is a szabadságharc kormányát, amelyben a magyar függetlenség elsődendő biztosítékát látták.

A szabadságharc hadi sajtójának létrejötté az 1848 végén bekövetkezett katonai helyzettel függ össze. A kormány és az országgyűlés Debrecenbe települt át. Ez a körülmény erősen kihatott a magyar sajtóra is. Debrecenben említésre méltó helyi lap nem volt. Az a néhány lap, ami megjelent, a változó helyzetben nem volt elegendő a gyakorlati szükséglet kielégítésére. Súlyos volt a helyzet a harcok súlypontjában, Erdélyben. A legérzékenyebb hiány a harcoló seregnél mutatkozott.

Ezen Bem segített. Bem utasítására és támogatásával Ocsvai Ferenc 1848 december 28-án a kolozsvári Méhes-nyomdában megjelenteti a Honvédet. Ocsvai programadó vezércikkében a következőket olvashatjuk: „Hirdetni fogja a „Honvéd” Magyarországnak a szó legmagasabb értelmbe vett szabadságát és függetlenségét. Hirdetni fog jogegyenlőséget, semmi magánérdekre nem tekintve. Sajtani fogja a rosszat, jönne bár a nemzet imádotjtjától...”

A programadó vezércikket és a Honvédban megjelent írásokat tanulmányozva helyesen állapítja meg a szerző: „Világszabadság és magyar függetlenség, nemzetiségi béke és forradalmi erkölcs fonódik szerves, elválaszthatatlan egységbe annak az új, eddig ismeretlen újságtípusnak hasábjain, mely nemcsak a hadrakelt sereg buzdítására, eszmei lelkesítésére vállalkozott, hanem arra a nem kevésbé fontos feladatra is, hogy feltárni igyekezzék azokat a társadalmi ellentmondásokat, melyeknek feloldásán a szabadságharc jobb jövője fordul.”

Bem táborában ott találjuk Debrecen kiváló nyomdászait is. Bem maga vitte őket a táborba, gondolva arra, hogy a hadműveletek során adódhat olyan helyzet, amikor a honvédlap nem tud állandó kapcsolatot tartani az egyes harcoló csapatokkal, de magának az egyes seregrészeknek, sőt egyes vidékeknek is szüksége lehet a maguk külön sajtójára. Bemnek ez az előrelátása helyesnek bizonyult. Az erdélyi hadjárat második szakaszában az általa kezdeményezett, vagy közvetlen utasítására alapított erdélyi helyi hadi lapok komoly hivatást tölthettek be. Ezek a helyi hadi lapok a harci készség ébrentartása, fokozása mellett a társadalmi reform megalkuvást nem ismerő hirdetői, szöszölői is voltak.

Bem azonkívül, hogy serkentette, buzdította a szerkesztőket lapjaik megindítására, anyagi eszközökkel is segítette őket. A szerző könyvében olvashatjuk, hogy „... tábori nyomdáját ajándékozta Kézdivásárhelynek, hogy Fogarasi János, a Székely Hirdmondó szerkesztője megjelentethesse a lapot.”

Kemény G. Gábor könyvéből kitűnik, hogy Bem sokat tett a hadi lapok létrehozása és azok folyamatos megjelenése érdekében, de kitűnik az is, hogy Bem szoros kapcsolatot tartott fenn ezekkel a lapokkal. Ennek ellenére — veti fel a szerző — „mindmáig megíratlan a Bem kezdeményezésére, illetve támogatásával létrejött hadi lapok és a szabadságharc nagy hadvezérének kapcsolata”.

Az 1848—49-es magyar szabadságharc történetével foglalkozó történetészek, haditörténetészek feladata, hogy Bem kapcsolatát az 1849. évi hadi lapokkal egy tanulmány keretében megírják és azt megjelentetve közkinccsé tegyék. Ezzel nemcsak Kemény G. Gábor által jogosan felvetett hiányt pótolják történetészeink, hadtörténetészeink, hanem egy lépéssel hozzájárulnak a magyar sajtó történetének teljes tudományos feldolgozásához is.

Kevéssel a Honvéd megjelenése után — 1849. január 9-én jelent meg az ellenség által körülzárt Komáromban a Komáromi Értesítő, melynek alapítója és első szerkesztője Mack József, a magyar honvédtüzérség megeremtője volt. Mack József, a sajtó fokozott jelentőségét felismerve, sokat fáradozott annak érdekében, hogy a lap megjelenhessen, majd utána azért, hogy a lap betöltse hivatását.

A szerző a Komáromi Értesítő féléves, eseményekben gazdag működését vizsgálva, méltán állapítja meg, hogy „... az első komáromi lap... július 6-án bekövetkezett megszűnéséig a haladó szellem biztos bástyája volt az ostromok egész sorát kiállott Komáromban...”

Mack utódját, Rózsafit, a fiatal 19 éves forradalmár szerkesztőt a Klapkával Komáromba érkező Friebeisz István váltotta fel, aki július 11-én Komáromi Lapok címmel új hadi lapot indít, melynek szellemi irányítója Klapka volt. Az új komáromi lapra rányomta bélyegét szer-

kesztőjének és szellemi irányítójának politikája, mégis megállapítható, hogy a szabadságharc végső szakaszán betöltötte szerepét.

Az 1849. évi hadi sajtót sűrűn foglalkoztatta az az ellentmondás, amelyet a hadi lapok szerkesztői és munkatársai az „úr-paraszt”, illetve az „úrkatona-közhonvéd” érdekellentétében észleltek. E kérdésekkel foglalkozó cikkek sorát találjuk az 1849. évi hadi lapokban. A szerző a nagyszámú vitacikkek közül a legjellegzetesebb részeket idézi és vizsgálja könyvének „úr-paraszt” és az „úrkatona-közhonvéd” című részében. „Mindkét kérdésben megoszlanak a vélemények — állapítja meg a szerző —, aszerint, hogy a lapok szerkesztésében vagy éppen irányításában milyen felfogás érvényesül.” Így például a Honvédnél az tapasztalható, hogy az ellentétes osztályérdekek képviselői felsorakoznak ügyük támogatására; a komáromi hadi lapokban ez csak a probléma katonai — „úrkatona-közhonvéd” — változatában figyelhető meg; a Székelyföldön, ahol a földesúri visszaélés a nép jelentékeny részét sújtja, a népi álláspont domborodik ki.

Az utolsó pozsonyi országgyűlés rendezetienül hagyta a földkérdést. Az itt hozott úrbéri törvény azonban nem feledkezett meg a főurak kártalanításáról, de megfeledezett az úrbéres jobbágyok több kategóriájáról. Az úrbéri törvény a földesurak kezén hagyta a regalékat és végérvényesen szentesítette a nemesi földbirtokosok 48 előtti nagyarányú földrablásait.

A részleges és felemás rendezés ellenére az 1848 földesurát mégis kínzó kétség gyötörte, mert a maga feudális osztályhelyzetének megrendülését látta benne. Nem véletlen tehát, hogy már 1848 tavaszától a földesurak törekvése egyrészt arra irányult, hogy az utolsó diéta vonatkozó rendelkezéseit a gyakorlatban meghíúsítsa, másrészt, hogy minden újabb reformnak elejét vegye.

A városi radikális értelmiségiek felismerik azt a veszélyt, ami az arisztokrácia és a megyei memesség részéről az elért eredményt veszélyeztetik, azonban a Deák törvénytervezetével szemben elhangzó tiltakozások már megkésétek. Az úrbéri kárpótlás határozott visszautasítása azonban ekkor sem hangzott el a haladó polgárság részéről.

Így állt a kérdés 1848 december végén, négy nappal előbb, hogy Kolozsvárt elhagyta a sajtót a Honvéd első száma.

A kármentesítés megszavazásáért indított országgyűlési vitában — mint ismeretes — a nemes-földesúri érdek nem tudta érvényesíteni akarátát és nyílt vereséget szenvedett. Ezt Deák december 30-án mondott beszédében maga is elismeri (Windischgrätz Pest felé közeledett).

A nép felé fordulást, a parasztság széles tömegeinek tudatos védelmét — Kossuthot idézve — programként állítja az olvasók elé a Komá-

romi Értesítő szerkesztője. „Czélravezerlő eszközökül” társas össze-jöveleteket, a föld népe közti apostolkodást és néplapot ajánl, mert „márctiusi törvényeink felszabadították a népet több százados bilincseiből s valahára fel van jogosítva érezhetni emberi méltóságát. Azonban, hogy ez érezelem idején megteremhesse kívánt gyümölcsét, ne hagyjuk a népet magára...” A társadalom nem ismer többé urakat és szolgákat — hirdeti a lap egy későbbi száma. „E két név választotta el egymástól az emberi nemet s tudjuk a történelemből, hogy ez elválasztó vonalhoz képest a ‚chinai fal’ csak úgy tűnik fel, mint egy selyemszál.”

A függetlenségi nyilatkozatot követő hetekben a nép ügye kettős vonatkozásban szerepel a hadi sajtó hasábjain. Az első a kormány által bejelentett népfelkeléssel kapcsolatos. Kész-e a nép segítségünkre? — hangzik el a kérdés a Komáromi Értesítőben.

A nép felkészült. A felhívás után a népfelkelés országos mozgalom-má vált. A tavaszi és koranyári csatákban s az ellenség hátában mindenütt ott voltak a népfelkelők. De a fölkelt nép nemcsak kötelességét ismeri, de jogait is kezdi követelni, amit a birtokos nemesség, a veszély óráiban is leplezetlen aggodalommal szemlél.

Az úr-paraszt ellentét nemcsak a Honvédban, Komáromi Értesítőben, illetve a Komáromi Lapokban, hanem a kézdívasárhelyi Székely Hirmondóban, a csákszeredai Hadi Lapban is felmerül.

A Komáromi Lapokban egy héttel a világosi fegyverletétel előtt a népről, mint a nemzet sorsát mozgató, de későn felismert erőforrásáról olvashatjuk:

„A népben az erő, hatalom, benne élünk és mozgunk... A népet cselekvő erőnek eddigelé nem tekinthettük, mert a régi rabszolgaságból még mindig nem tudott kivetközni... De most, midőn alig van vidék, hol ágyúink nem bömböltek volna, midőn megmutatók, milly édes szabadságért küzdeni, milly könnyű az a seb, az a halál, melyet hazánkért szenvedünk... most biztosan lépend föl a nép...”

Az úr-paraszt viszony honvéd változata biztatóbb képet mutat. Ahol a nép fiaival együtt küzdő hadvezérek alatt szolgál a honvéd, nem érzi úgy társadalmi leszorítottságát. Bem gyalogsainál, Gál utászainál, Mack tüzéreinél nem találkozunk panasszal a hadihelyzet viszontagságai, vagy a bánásmód miatt. Bemről, akit a székelyek „apjok”-nak neveznek, megkapó népi anekdoták jelennek meg a hadi lapokban. Az osztályellentét azonban a hadseregben is él. A hadi lapok cikkeiből kitéjük, hogy szerzőik felismerték a hadseregen belüli osztályellentéteket, azonban kevés olyan cikket találunk, amely az úr-paraszt ellentét honvéd változatát egész társadalmi mélységében tárgyalná.

Az 1848. évi, az egyenlőtlen elbánás következtében a gyakorlatban kezdettől fogva csődöt mondó nemzetőrségi törvény, melynek módo-

sítása, amit Táncsics is sürget, Debrecenben sem történt meg, okozta, hogy a nemzetőrmozgalom 1849 tavaszára elsorvadt, s a kérdés csupán keserű bírálatok, eredménytelen felhívások alakjában maradt fenn a hadi sajtóban. A szerző könyvének „Nemzetőrség és szabadcsapat” című részében ezeket vizsgálja és végül helyesen megállapítja: „A szabadcsapatok szervezői tehát félreértették a kormányzat szándékát. Az ellenség hátában nem került sor szervezett ellenállásra. A téli hadjárat kétségtelen eredményei után pedig a szabadcsapatok külön akciói inkább kárt, mint előnyt jelentettek, mert hozzájárultak az uralkodóház érdekét szolgáló erdélyi polgárháború meghosszabbításához.”

Kemény G. Gábor könyvének már címében jelzi, hogy célja a társadalmi kérdést és benne a nemzetiségi kérdést is megvizsgálni a szabad-ságharc hadi sajtójának tükrében.

Ha közelebbről megvizsgáljuk a hadi lapok nemzetiségi vonatkozású közleményeit, egyrészt olyan cikkeket találunk, melyek az egyes nemzetiségekkel foglalkoznak, másrészt hosszabb eszme-futtatásokat és hozzászólásokat olvashatunk a nemzetiségi kérdéstről általában és annak megoldási módjairól.

A lapok legtöbbször az erdélyi román és szász kérdéssel foglalkoznak, ami világosan következik abból a körülményből, hogy a hat honvédlap közül négy Erdélyben jelent meg. Ezután sorrendben és mennyiségben a szerb és horvát, majd a szlovák nemzetiségi mozgalmat érintő híradások következnek. A szerző, ha röviden is, de tiszta képet ad a könyv olvasóinak a nemzetiségi kérdéstről szóló vitákról.

Az állami függetlenség kinyilatkoztatása nem érte váratlanul a hadi sajtót. A hadi lapok egyértelműleg forró lelkesedéssel ünneplik a független Magyarországot. „Magunkévá kell tenni e határozatot s érvényesítésére vagyont, életet, mindent áldozni. Ki ezt minden következményeivel együtt magáévá nem teszi, az ellensége a hazának s érdeme szerint kell bánni vele” — idézi a szerző könyvének „Függetlenség — köztársaság” című részében a Honvédet.

A Komáromi Értesítő párhuzamot von 1848 márciusa és a függetlenségi nyilatkozat között. A rendkívüli szám írja, hogy Március 15 — Április 14 nélkül „súlytalan és írott malaszt” maradt volna. „Április 14 visszaadta Magyarországot önmagának, a szabad nemzetnek pedig egy ifjú erejű, ép karú s lelkes bajtársat adott...” A Brassói Lap tudósítja, hogy a városban állomásozó tisztikar háromezer példányban kinyomatta Kossuth április 14-i beszédét és a függetlenségi nyilatkozat szövegét. A Hadi Lap lelkes hangú beszámolót közöl a függetlenség kivívására rendezett gyergószentmiklósi ünnepségről. A Székely Hirmondó írásában arra hívja fel a figyelmet, hogy az igazi küzdelem csak most kezdődik az elnyomók, ármánykodók és a képmutatók ellen, „kik

az inség és közelnomás napjait szeretnék újból visszavarázsolni". Mint ismeretes, az aggodalom nem volt indokolatlan. A közvélemény két táborra szakadt. A szerző tanulmányának ebben a részében a hadi lapok hasábjain keresztül a két tábor között folyó küzdelmet vizsgálja.

A szabadságharc hadi lapjaiban a munkások helyzetével foglalkozó közleményeket is olvashatunk. A közlemények tanulmányozásából megállapítható, hogy a hadi lapok szerkesztőit, levelezőit élenként foglalkoztatta a kézműves, bányász, vasipari és nyomdász munkások sorsa. Figyelmük még az alkalmi munkások helyzetére is kiterjedt. A közlemények nem tükrözik az egységes, önálló munkásosztály képét, de nem is tükrözhettek, mivel ilyen a szabadságharc idején nem létezett. A munkásság ekkor még fejletlen osztálya volt a magyar társadalomnak. Gyárnak nevezhető üzem nagyon kevés volt, így szervezett munkásosztály alkalmas termelőeszközök, gyárüzemek híján nem alakulhatott ki a szabadságharc korában. A meglévő munkásréteg közéleti kérdések iránt alig érdeklődik, az egykorú írások is csupán bérharcokról és sztrájkkísérletekről tudnak.

A hadi lapokból kitűnik, hogy a munkások fáradságot nem ismerve dolgoztak a szabadságharc érdekében. A nép fiai ott vannak a Dummel esztergályos löporkészítő és ágyúöntő műhelyében is, ahol 40 font löpor a napi teljesítmény. Marosvásárhelyről is a fiatal hadimunkások jó eredményeiről írnak a hadi lapok. A Brassói Lap Gábor Áronról és munkásairól ír lelkes hangon.

A hadi lapok levelezői híven beszámolnak a munkások és tervezők eredményeiről is. A tudósító jelen volt az ágyúöntéseknél. Ezt írja: „Irtóztatón szép látvány, előttünk áll a tűzokádó hegy miniatűr képe... és a tűzhabokat... szerettük volna a népszabadság gyilkosainak hős vért szomjazó torkába folyasztani.” A Honvédban olvashatjuk, hogy az újítások terén sem maradt el a szabadságharc munkása. Móser Sándor, „jelenleg százados”, az új röppentyű útegek feltalálója már hat táborát látott el az újfajta fegyverrel.

A hadi sajtó tudósítói nemcsak a gyárak munkásairól számolnak be lapjaik hasábjain, hanem beszámolnak a máramarosi nemes- és vasérckohó és bányák munkásainak munkájáról is. A Honvéd tudósítója például beszámol az új Kossuth-kohó felavatásáról.

A munkásságnak a társadalmi egyenlőtlenség, a szabadságharc kártevői és kerékkötői ellen felhozott panaszait is megtaláljuk a hadi lapok hasábjain. A Brassói Lap írja, hogy a helybeli csizmadia cég segédei az itt állomásozó honvédparancsnoktól kértek védelmet vezetőik feudális eljárása ellen, mert a cég még 1849 májusában is fenntartotta az 1 forint 36 krajcáros segéd hetibért és az iparűzés egyed-
 áruságát, — az 1835. évi céhszabály alapján.

A hadi lapokban nemcsak az arisztokrácia, megyei bürokrácia és a feudális céhek, hanem a szabadságharc egyéb ellenségeiről is szó esik. Így a hadi sajtó ismételtlen foglalkozik a tavaszi vetést elhanyagolókkal, az ércpénzt eltüntető és bankjegyek felváltásával nyereszkedő üzérekkel, akiknek romboló munkája 1849 nyarán érzékenyen érezhető volt. Ugyanakkor nem feledkezik meg a hadi sajtó a korabeli nap-számokról, s a kézművesek kívánalmairól sem.

A hadi lapokban megjelent írásokból megállapítható, hogy a szabadságharc hadi lapjai őszinte érdeklődést tanúsítottak a munkások ügye iránt és közleményeikkel hozzájárultak ahhoz, hogy az egykorú szórványos közléseket néhány figyelemre méltó, értékes adalékkal gazdagítsák.

A megyei bürokrácia, melynek maradi tábora a vidék közigazgatási szerkezetét teljesen kezében tartotta, már az országgyűlési választások alkalmával, amikor a nép képviselőit valósággal kirekeszti a szabadságharc korának törvényhozásából, megmutatta, hogy milyen félelmetes retrográd erőt képvisel.

Amikor tehát a honvéd sajtó számontartja a megyei bürokrácia visszaéléseit és következetes, elvi harcot indít annak feudalizáló törekvései ellen, épp olyan társadalmi hivatást teljesít, mint a szellemkérdésben, vagy a közkatonák jogainak elismerése körül.

A megyei bürokrácia és a nép érdekellentéte korán jelentkezett a hadi lapok hasábjain. A kérdést az utolsó hetekig végigkísérhetjük az önálló cikkek, felhívások, hozzászólások és hírlapi válaszok láncolatában. A szerző könyvének „A megyei bürokráciáról” című részében ezeket az írásokat vizsgálja, és ad hű képet a megyei bürokratákról, akik mindent elkövettek, hogy a magyar nép hősi küzdelmét akadályozzák, romlásba döntsék.

„A Mack-ügy az egykorú sajtóban” cím alatt veszi vizsgálat alá a szerző Mack Józsefnek, a magyar honvédtűzértség megteremtőjének, a Komáromi Értesítő alapítójának és első szerkesztőjének mozgalmas, küzdelmekkel telt életét.

„Mackot a korábbi történetírás és a memoár-írók nagy része — írja a szerző — rejtélyes és hányatott sorsú egyéniségnek, nagy vállalkozásokra képes, de alapjában kétes jellemnek ábrázolja, akinek életútját mértéktelen szenvedélyek, a vállalkozásokban megnyilatkozó felelőtlenység, anyagi kérdésekben gondatlanság, sőt árulás is kísérik...”

A szerző a fenti megállapítások cáfolatára számos ellenérvet hoz fel és Mack életútját lépésről lépésre kísérvé bizonyítja be, hogy a vádak alaptalanok. „Mack József — állapítja meg a szerző — republikánus forradalmár volt, a köztársasági gondolat úttörője, egyik előharcosa a szabadságharc korában!”

A szerző könyvének befejező részében ismét visszatér a hadi lapokhoz és megállapítja: „A hadi lapok helyét az elmondottak figyelembevételével a szabadságharc haladó sajtójának táborában jelölhetjük meg. Ide sorolja e lapokat tiszta patriotizmusuk, a nép létérdekeinek világos felismerése és bátor hitvallásuk a világszabadság gondolata mellett...”

A kötet függelékében Busa Margit közli 1848—49 új sajtóbibliográfiáját, mely háromnegyed századdal Szinnyi József első összeállítása után korszerű, tudományos felmérését adja 1848—49 magyarországi sajtóéletének.

Molnár Pál százados